

Deno John Geanakoplos, Emperor Michael Paleologus and the West, 1258 - 1282. A Study in Byzantin - Latin Relations. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1959, σσ. XIV+434.

Παρ' ότι ὑπὸ πάντων τῶν μελετητῶν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας ἐξαίρεται ἡ σπουδαιότης τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων καὶ δὴ τῶν πρώτων μετὰ τὴν παλινόρθωσιν τοῦ 1261 δεκαετιῶν, δὲν ὑπῆρχε μέχρι τοῦδε μελέτη συστηματικὴ καλύπτουσα ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ νεοπαγοῦς κράτους τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Ὁ σοφὸς ἱστορικὸς τοῦ Βυζαντίου Α. Vasiliev παρετήρησεν ὅτι «εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων ἀνήκουν τὰ λιγώτερο ἐρευνημένα προβλήματα τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας»¹. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν εἰς τὸν Μιχαὴλ VIII Παλαιολόγον καὶ τὴν εἰκοσιπενταετὴ περίοδον τῆς βασιλείας του, ὑπάρχει ἡ μελέτη τοῦ C. Chapman, Michel Paléologue restaurateur de l'empire byzantin (Παρίσι, 1926), ἡ ὁποία ὁμως ἐκρίθη ὡς «σύντομος καὶ ἐπιφανειακὴ»².

Τὸ κενὸν τοῦτο ἔρχεται νὰ πληρώσῃ ὁ καθηγητὴς τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἱστορίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Illinois κ. Γιαννακόπουλος διὰ τοῦ μετὰ χεῖρας βιβλίου του, τὸ ὁποῖον — ὡς εἶμαι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζω — εἶναι καρπὸς δεκαετοῦς μελέτης καὶ ἐρεῦνης εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν.

Ἐν τῇ διαιρέσει τοῦ βιβλίου του εἰς μέρη καὶ κεφάλαια ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τὴν χρονολογικὴν τάξιν, χωρὶς ὁμως νὰ παραβλέπεται τελείως ἡ συστηματικὴ ὁργάνωσις τῆς ὕλης. Τὸ βιβλίον ἐν γένει διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων ὑποδιαιρεῖται εἰς κεφάλαια.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος (σ. 3-115), μετὰ σύντομον ἀναδρομὴν εἰς τὰ γεγονότα τὰ ἀκολουθήσαντα τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξετάζονται τὰ νεανικὰ ἔτη, ἡ διαμόρφωσις τῆς προσωπικότητος καὶ ἡ σταδιοδρομία τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου μέχρι τοῦ 1261. Ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς περιόδου αὐτῆς ὁ συγγραφεὺς συγκεντρώνει κυρίως τὴν προσοχὴν του εἰς τρία σημεία: τὴν διὰ τοῦ προαξικοπήματος τοῦ 1258 κατάληψιν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ (κεφ. 2, σ. 33-46), τὴν μάχην τῆς Πελαγονίας (1259) (κεφ. 3, σ. 47-74) καὶ τὰς στρατιωτικὰς καὶ διπλωματικὰς ἐνεργείας τοῦ Μιχαὴλ, αἵτινες κατέληξαν εἰς τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1260-1261) (κεφ. 4 καὶ 5, σ. 75-115).

¹ Α. Vasiliev, Ἱστορία τῆς Βυζαντ. Αυτοκρατορίας, ἑλληνικὴ μετάφρασις Δ. Σαβράμη, Ἀθῆναι 1954, σελ. 722.

² Α. Vasiliev, ἔνθ' ἄν.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου (σ. 119-185), φέρον τὸν τίτλον «Τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀποκατασταθείσης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας», καλύπτει τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1261-1266. Εἰς τὰ τρία κεφάλαια τοῦ μέρους τούτου ἐξετάζονται τὸ μὲν αἱ προσπάθειαι τοῦ Μιχαὴλ πρὸς ὁργάνωσιν τῆς πρωτεύουσης καὶ τοῦ νέου κράτους (κεφ. 6, σ. 119-137), τὸ δὲ αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὰ ἀνταγωνιζόμενα ναυτικὰ κράτη τῆς Γενούης καὶ τῆς Βενετίας (κεφ. 7 καὶ 8, σ. 138-185).

Μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἄλλὰ καὶ πλέον ἐξονυχιστικὴν διαπραγματεύσιν τῶν γεγονότων ἐπεφύλαξεν ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ τρίτον μέρος τοῦ βιβλίου (σ. 189-371), τὸ καλύπτει τὰ ἔτη 1266-1282. Κατὰ τὴν δεκαπενταετὴ ταύτην περίοδον ἡ διπλωματικὴ καὶ στρατιωτικὴ δραστηριότης τῶν κρατῶν τῆς Μεσογείου ἐστράφη περὶ τὴν τολμηρὰν καὶ πανοῦργον προσωπικότητα τοῦ Καρόλου γτ' Ἀνζού καὶ τὰ φιλόδοξα σχέδιά του περὶ παλινρθώσεως τῆς Λατινικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Βυζαντίου τὴν περίοδον ταύτην χαρακτηρίζουν αἱ ἀπεγνωσμέναι προσπάθειαι τοῦ Μιχαὴλ νὰ περισώσῃ τὸ νεοπαγὲς κράτος του, τὸ μὲν διὰ τῆς δημιουργίας ἑνὸς συνασπισμοῦ δυνάμεων ἀντιτιθεμένων εἰς τὰ σχέδια τοῦ Καρόλου, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν καὶ συνεπῶς τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς συμπαθείας τοῦ πάπα, τοῦ μόνου δυναμένου νὰ ἀνακόψῃ τὴν ἐπιθετικὴν ὁρμὴν τοῦ Καρόλου.

Ἐν τῷ πλαισίῳ τούτῳ ὁ συγγραφεὺς, εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ τρίτου μέρους (κεφ. 9 καὶ 10, σ. 189-257) ἐξετάζει τὴν διπλωματικὴν καὶ στρατιωτικὴν διείσδυσιν τοῦ Καρόλου εἰς τὰ Βαλκάνια καὶ τὴν πρὸς ἀντιμετώπισιν ταύτης δραστηριότητα τοῦ Μιχαὴλ ὅπως ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιτύχῃ τὴν ὑπὲρ τοῦ Βυζαντίου μεσολάβησιν τοῦ πάπα ἢ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΧ τοῦ Ἀγίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξασφαλίσῃ τὴν συνδρομὴν τοῦ στόλου τῶν Γενουατῶν.

Ἀκολουθοῦν δύο ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα κεφάλαια τοῦ βιβλίου (κεφ. 11 καὶ 12, σ. 258-304) ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἔνωσιν τῆς Λυῶν καὶ τὰ γεγονότα τὰ ἐπακολουθήσαντα ταύτην (1274-1277). Πέραν τῆς ἐξιστορήσεως τῶν ὧσων διεπράχθησαν ἐν Λυῶν ὁ συγγραφεὺς εὗρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξάρῃ δύο σημεῖα ἀνεπαρκῶς μέχρι τοῦδε μελετηθέντα: τὴν κατὰ τῆς συμφωνηθείσης ἐνώσεως ὁμόθυμον ἀντίδρασιν τοῦ λαοῦ¹ καὶ τὴν

¹ Εἰς τὰς σχετικὰς μὲ τὸ θέμα τοῦτο πηγὰς ἃς προστεθῇ ἡ «Ἐπιστολὴ σταλεῖσα παρὰ τῶν Ἀγιορειτῶν πάντων πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον, ὁμολογητικὴ...». Παραδίδεται διὰ τῶν Ἀγιορειτικῶν κωδίκων 4502 (Ἰβήρων 382), XV αἰ., f. 683b, 4798 (Ἰβήρων 678), XVI αἰ., No 24 καὶ διὰ τῶν μεταγενεστέρων κωδίκων 4724, 5711, 5712, 6008 καὶ 6250. Βλ. Σ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν

σύντονον προσπάθειαν τοῦ Μιχαήλ καὶ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου V ὅπως καταπαύσουν αἱ ἐχθροπραξίαι μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων καὶ ἀναληφθῇ κοινὴ Ἑλληνο-Λατινικὴ σταυροφορία κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Μ. Ἀσίας. Κατόπιν τούτου, λέγει ὁ συγγραφεὺς (σ. 290), πρέπει νὰ ἀναθεωρήσωμεν τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, καθ' ἣν ὁ Μιχαήλ παρημέλησε τὰ ἀνατολικά σύνορα τοῦ κράτους.

Ἐπανερχόμενος εἰς τὸν Κάρολον ντ' Ἀνζοῦ ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει, εἰς τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια (13 καὶ 14, σ. 305-367) τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς προσπαθείας τοῦ φιλοδόξου ἡγεμόνος ὅπως πραγματοποιήσῃ τὰ μεγαλεπὴ βόλα σχέδιά του, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐν τέλει οἰκτρῶς ἀπέτυχον ἐξ αἰτίας τῆς ἀπροσδοκῆτου ἐξεγέρσεως τῶν Σικελῶν, τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Σικελικὸς Ἑσπερινὸς (1282). Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέως, προσάγοντος ἄγνωστα ἢ ὀλίγον μελετηθέντα κείμενα, ὅπως διαφωτίσῃ καὶ ἐξάρῃ τὸν ρόλον τοῦ Μιχαήλ εἰς τὴν ὁργάνωσιν τῆς κατὰ τοῦ Καρόλου ἐπαναστάσεως τῶν Σικελῶν, θέμα ἐλάχιστα ἡρευνημένον μέχρι τοῦδε.

Ἐν τέλει ἀκολουθεῖ σύντομος ἐπίλογος (σ. 368-371), ὅπου ὁ συγγραφεὺς διαλαμβάνει περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μιχαήλ (1282).

Ἐν τῷ ἐπομένῳ παραρτήματι παρέχονται πλείονα στοιχεῖα πρὸς στήριξιν τῆς ἀπόψεως τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν ὁ Μιχαήλ, ἤδη πρὸ τοῦ Σικελικοῦ Ἑσπερινοῦ, εἶχε κλείσει μυστικὴν συμμαχίαν μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας Πέτρου (σ. 375-377), ἐν συνεχείᾳ δὲ δημοσιεύονται ἐξ δοκουμένα ἐκ τῶν Βενετικῶν Ἀρχείων, ἐξ ὧν τὰ μὲν δύο πρῶτα διαφωτίζουν τὰς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων σχέσεις κατὰ τὴν ὑπὸ συζήτησιν περίοδον, τὰ ἐπόμενα τρία ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ μεταξὺ Ἑλλήνων, Βενετῶν καὶ Ἑβραίων σχέσεις, τὸ δὲ τελευταῖον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν ἑλληνικῶν ἐπιγράμμάτων, ἀποδιδομένων εἰς τὸν Δημήτριον Τρικλίνιον καὶ ἀφιερωμένων «εἰς τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως κυρ Μιχαήλ τοῦ Παλαιολόγου».

Ἔπεται Βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν (σ. 387-397), μετὰ συντόμων σημειώσεων περὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τῆς σημαντικότητος ἐκάστης, ὥς καὶ τῶν νεωτέρων ἐργασιῶν (ὑπερτετρακοσίων!) ἀναφερομένων εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον (σ. 397-417).

Τὸ βιβλίον κλείει δι' ἐνὸς Γλωσσαρίου τῶν Βυζαντινῶν τίτλων (σ. 419-420) καὶ Πίνακος ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σ. 421-434).

Χάρται, φωτογραφίαι καὶ δύο μικρογραφίαι τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου¹

ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγ. Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τόμ. II, Κανταβριγία, 1900, σελ. 114, 199, 184, 326, 329, 384 καὶ 424 ἀντιστοίχως.

¹ Εἰκόνας τοῦ Μιχαήλ VIII Παλαιολόγου εἰς ἑλληνικοὺς καὶ λατινικοὺς κώδικας ἐπέσημανεν ὁ Σ. Λάμπρος. Βλ. Νέος Ἑλληνομνήμων, VII (1910), σελ. 405 καὶ 431.

κοσμοῦν τὸ βιβλίον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐν γένει ἡ ἐμφάνισις εἶναι ἀρίστη.

Περαίνοντες τὴν ἐπισκόπησιν τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Γιαννακοπούλου, θὰ εὐχόμεθα ὅπως εὐρεθῇ συγγραφεὺς δόκιμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν μελέτην καὶ τῆς ἑσωτερικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, καθ' ἣν ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ συναντᾷ τὰ πρῶτα σκιρτήματα τῆς ἀναζωπυρουμένης εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἐνῶ παραλλήλως ἀναφαίνονται τὰ πρῶτα δείγματα τῆς ἐπακολουθησάσης Παλαιολογεῖου ἀναγεννήσεως καὶ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα.

X. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ

Joseph Gill, S.J., The Council of Florence, Cambridge, At the University Press, 1959, σελ. XVIII+453.

Ἡ περὶ τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας βιβλιογραφία εἶναι πλουσία καὶ εἰς μονογραφίας ἐπὶ θεμάτων σχετιζομένων πρὸς τὴν σύνοδον ταύτην καὶ εἰς μελέτας συνθετικὰς γραφείσας ὑπὸ παλαιότερων Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Ὀρθόδοξων συγγραφέων. Μετὰ ὅμως τὴν κριτικὴν ἐπανέκδοσιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν σύνοδον ταύτην πηγῶν καὶ τὴν δημοσίευσιν πληθύος ἀγνώστων μέχρι τοῦδε κειμένων (κυρίως ὑπὸ τοῦ G. Hofmann εἰς τὴν σειρὰν Concilium Florentinum: Documenta et Scriptores) κατέστη αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη συγγραφῆς ἑνὸς νέου, συγχρονισμένου βιβλιογραφικῶς, ἔργου περὶ τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας.

Τὴν ἀνάγκην ταύτην ἔρχεται νὰ καλύψῃ ὁ πατὴρ J. Gill διὰ τοῦ μετὰ χειρὸς βιβλίου του. Πράγματι οὗτος, ὡς συνεργάτης τοῦ G. Hofmann, καὶ ὡς ἀπὸ μακροῦ ἀσχολούμενος μὲ πρόσωπα, προβλήματα καὶ κείμενα σχετικὰ πρὸς τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας, εἶχεν ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην προπαρασκευὴν διὰ νὰ ἀναλάβῃ τοιοῦτον ἔργον.

Τὸ βιβλίον διαιρεῖται εἰς δέκα κεφάλαια, τῶν ὁποίων προτάσσεται Εἰσαγωγή καὶ ἐπιτάσσονται ἐπίλογος, παράρτημα καὶ πίνακες.

Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει ἐν συντομίᾳ τὸ περιεχόμενον καὶ συζητεῖ τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν τριῶν κυρίων πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς συνόδου, ἥτοι τὰ (ἀνεπίσημα) ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ πρακτικὰ (Acta Graeca, Acta Latina) καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Συροπούλου. Αἱ δύο πρῶται πηγαί, διασφύζουσαι τοὺς λόγους καὶ τὰς δογματικὰς συζητήσεις τῆς συνόδου, ἔχουν κυρίως θεολογικὴν σημασίαν. Ἱστορικὰς πληροφορίας παρέχουν μόνον ἐν μέρος τῶν ἑλληνικῶν πρακτικῶν, τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Δωρόθεον Μυτιλήνης, καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Συροπούλου. Τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἀξιοπι-